

7. **Кострялюк О.** Джерела з історії повсякденності / О. Кострялюк // Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.) : у 2 кн., 3 ч. / В. М. Даниленко (відп. ред.). – К., 2010. – Кн. 1. – Ч. 1–2. – С. 49–73.
8. **Курьянович А. В.** История повседневности: проблемы исторической базы / А. В. Курьянович // Крыницазнаўства і спецыяльныя гістарычныя дысцыпліны. Рэдкал.: С. М. Ходзін (адк. рэдактар). – Мінск, 2002. – Вып. 1. – С. 44–49.
9. **Ле Руа Ладюри Э.** Монтайю, окситанская деревня (1294–1324) / Э. Ле Руа Ладюри. – Екатеринбург, 2001.
10. **Махаев В. Б.** Образ провинциального міста в російському образотворчому мистецтві середини XVIII століття / В. Б. Махаев // Архітектура, будівництво, дизайн. – М., 2007. – С. 39–67.
11. **Медік Х.** Мікроісторія / Х. Медік // THESIS. – 1994. – Вип. 4. – С. 193–202.
12. **Паллас П.** Краткое физическое и топографическое описание Таврической области / П. Паллас. – СПб., 1795.
13. **Паллас П. С.** Наблюдения, сделанные во время путешествия по южным местностям Русского государства / П. С. Паллас. – М., 1999.
14. **Петров М.** Малюнки і гравюри Кам'янець-Подільського XVII–XVIII ст. як джерело для вивчення історичної топографії міста / М. Петров // Історико-географічні дослідження в Україні: [зб. наук. пр.]. – К., 2009. – Вип. 11. – С. 64–78.
15. План города Козлова 1771 года // РГВИА. – Ф. ВУА, ед.хр. 21915, л. 3.
16. **Рабенчук О.** До питання про візуальне як джерело історичних досліджень / О. Рабенчук // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика [зб. ст.] / В. М. Даниленко (відп. ред.). – К., 2012. – Вип. 17. – С. 29–40.
17. Русский биографический словарь. Романова–Рясовский / [под ред. Б. Л. Модзалевского]. – Петроград, 1918. – Т. 17.
18. Русский биографический словарь: Сабанеев–Смыслов / [ред. А. А. Половцова]. – СПб., 1904. – Т. 18.
19. **Сумароков П.** Путешествие по всему Крыму и Бессарабии в 1799 году / П. Сумароков. – М., 1800.
20. **Сумароков П. И.** Досуг крымского судьи, или второе путешествие в Тавриду / П. И. Сумароков. – СПб., 1803. – Ч. 1.
21. **Сумароков П. И.** Досуг крымского судьи, или второе путешествие в Тавриду / П. И. Сумароков. – СПб., 1805. – Ч. 2.
22. Український портретний живопис XVII–XVIII ст.: історико-іконографічне дослідження: дис.... канд. іст. наук: 07.00.06 / О. Б. Походяща. – К., 2008.
23. **Челеби Э.** Книга путешествий Эвлии Челеби. Походы с татарами и путешествия по Крыму (1641–1667 гг.) / Э. Челеби. – Симферополь, 1996.
24. **Levi G.** On Microhistory / G. Levi // New Perspectives on Historical Writing. – Oxford, 1991. – P. 93–113.

Надійшла до редколегії 23.11.2012

УДК 930.2:281.9[291.68](477.5)«180/185»

Я. А. Івлева

*Євпаторійський інститут соціальних наук
Республіканського вищого навчального закладу
«Кримський гуманітарний університет» (м. Ялта)*

ДОКУМЕНТИ З ІСТОРІЇ ТАВРІЙСЬКИХ ПРАВОСЛАВНИХ СЕКТ У ЗБІРКАХ ЗАКОНОДАВЧИХ АКТІВ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ (1802–1855 рр.)

Розглянуто комплекс опублікованих документів з історії православних сект Таврійської губернії у першій половині XIX ст. у збірках законодавчих актів Росій-

© Я. А. Івлева, 2013

ської імперії, виявлені принципи відбору джерел та особливості публікації, охарактеризовано їх за видами, хронологією та змістом.

Ключові слова: секта, духобори, молокани, скопці, законодавчі акти, опубліковані документи, Таврійська губернія.

Рассмотрен комплекс опубликованных документов по истории православных сект Таврической губернии в первой половине XIX в. в сборниках законодательных актов Российской империи, выявлены принципы отбора источников и особенности публикации, охарактеризованы по видам, хронологии и содержанию.

Ключевые слова: секта, духоборы, молokane, скопцы, законодательные акты, опубликованные документы, Таврическая губерния.

The complex of the published documents on history of the Orthodox sects of Taurian province in the first half of 19th century in collections of legislative acts of the Russian empire is considered, principles of selection of sources and feature of publication are detected, they after kinds, chronology and contents are described.

Key words: sect, the Doukhobors, the Molocans, the Skopets, legislative acts, published documents, Taurian province.

Сучасна історична наука надає великого значення вивченню джерельної бази актуальних проблем української історії, яка має забезпечити їхнє ґрунтовне та об'єктивне дослідження. Саме від повноти та новизни джерельного комплексу залежить ефективність дослідження історика. Загальновідомим є обов'язкове правило пошуку джерел, який слід починати з опублікованих джерел з проблеми, а лише потім переходити до вивчення архівної бази. Як правило, архівні джерела у дослідженні переважної більшості проблем мають пріоритет, оскільки досліджуються здебільшого недостатньо вивчені теми. Однак доволі часто зустрічаються випадки, коли в архівах дослідник виявляє документи, які свого часу були включені до збірок опублікованих джерел (наприклад, зібрань законодавчих актів). Саме така ситуація склалася для православних сект Таврійської губернії, коли значна кількість архівних документів (наприклад, з характеристикою правового статусу сектантів¹) увійшла до збірок законодавчих актів Російської імперії. Цінність опублікованих документів полягає в тому, що вони відображають дії влади та створення законодавства у справах сектантів, а тому завдяки аналізу цих джерел стає можливим виявлення прагнень вищої влади стосовно перешкоджання поширення впливу іншодумців на суспільне життя регіону.

На жаль, дослідження комплексу опублікованих джерел з історії таврійських православних сект в науці здійснено не було, як і взагалі спеціального дослідження історії духоборів, молокан і скопців Таврійської губернії. Загальну історію православних сект на теренах України вивчали Н. М. Буланова [1], І. І. Лиман [4–5], Т. В. Нагорна [6], Л. М. Шугаєва [35] та ін. Крім того, історію православних сект Таврійської губернії, яка в першій половині XIX ст. перебувала у складі Російської імперії, висвітлили і російські дослідники С. О. Інікова [3] та О. М. Еткінд [36].

Отже, метою даної розвідки є окреслення кола опублікованих у збірках імперських законодавчих актів документів з історії таврійських духоборів, молокан і скопців у першій половині XIX ст., виявлення принципів відбору джерел та особливостей публікації, а також з'ясування інформаційних можливостей документів.

Законодавчі акти стосовно духоборів, молокан і скопців першої половини XIX ст. були опубліковані передусім у збірках законів Російської імперії. Загалом корпус опублікованих джерел з історії православних сект є доволі значним.

¹Поняття «сектанти» жодним чином не має негативного значення і вживається як науковий термін; як синонімічне до нього використовується поняття «іншодумці».

Публікація законодавчих актів здійснювалася у першій половині XIX ст. завдяки окремому напрямку політики держави. На думку М. Єрошкіна, кодифікація законів оцінювалася вищою владою як реалізація проголошеного нею принципу законності та засіб зміцнення державного ладу [2, с. 166]. Укладання різних збірок законодавчих актів Російської імперії увійшло до повноважень II відділення Власної його імператорської величності канцелярії, яка у першій чверті XIX ст. набула характеру загальнодержавної вищої установи (саме через неї відбувався зв'язок імператора з усіма представниками вищої та центральної влади з найбільш важливих питань внутрішньої політики). II відділення канцелярії було створене 31 січня 1826 р. і представляло самостійну державну установу на чолі з начальником, підзвітним лише імператору. Фактичним головою відділення був М. М. Сперанський, під керівництвом якого майже десятиріччя проводилася активна робота щодо збирання законодавчих актів, як діючих, так і тих, що потрапили в архів. Внаслідок евристичної діяльності було систематизовано понад 30 тис. актів з 1649 по 1825 р., які увійшли до першого зібрання «Полного собрания законов Российской империи» (далі ПСЗРИ), його 45 томів були опубліковані в 1830 р. Одночасно з першим почало виходити друге зібрання, до якого потрапляли щойно прийняті документи. Друге зібрання охопило законодавчі акти 1825–1881 рр. Перші кілька томів вийшли у 1830 р., а інші виходили щорічно аж до 1883 р., загалом вийшли 55 томів [2, с. 166]. Ці зібрання є надзвичайно цінним джерелом інформації щодо різних питань історії Російської імперії. Розташування документів у хронологічному порядку та наявність довідкового апарату значно полегшують досліднику роботу з ними.

Стосовно історії православних сектантів першої чверті XIX ст. у ПСЗРИ було виявлено 22 акти. З них безпосередньо до іншодумців Таврійської губернії відносяться лише 9 законодавчих актів: 6 указів (5 іменних [7, с. 27–28; 8, с. 746–747; 13, с. 1110–1113] і 1 сенатський [8, с. 1134–1136]), 1 рішення Державної ради [11, с. 612–613] і 2 положення Комітету міністрів [14, с. 181–183; 15, с. 201–203]. Хронологічно документи охоплюють 1802–1805, 1810–1811, 1815–1816, 1820–1821, 1825 рр. і стосуються історії заселення духоборами Таврійської губернії і наділення їх землею. Зокрема, укази 1802–1805 рр. започаткували процес цілеспрямованої політики вищої влади щодо оселення православних сектантів у Таврійській губернії. Цими документами харківським і тамбовським духоборам було дозволено переселитися на Молочні води (місцевість на півночі губернії, по р. Молочній), ще їй надано значні пільги [7, с. 27–28; 8, с. 746–747]. Крім того, укази стосувалися облаштування поселень мелітопольських переселенців і заборони називати їх духоборами [13, с. 1110–1113]. Положення Комітету міністрів стосувалися відведення сектантам землі та порядку відбування ними рекрутства [14, с. 181–183; 15, с. 201–203], а рішення Державної ради передбачало переселення духоборів на Молочні води як покарання для наполегливих у своєму вченні [11, с. 612–613].

Ще 13 документів представлено загальноімперськими актами, які поширювали свою дію на таврійських сектантів. Це 9 указів (4 іменних [7, с. 470–471; 9, с. 981, с. 1224; 10, с. 1167], 4 сенатських [9, с. 169–170; 10, с. 597–599; 13, с. 1052–1053, 1058] і 1 синодський [12, с. 831]), 2 рішення Державної ради [14, с. 10–11] і 2 положення Комітету міністрів [12, с. 740–741; 15, с. 97–98]. Ці документи датуються 1802–1803, 1806–1809, 1812–1816, 1820–1821 рр. і розкривають переважно правовий статус сектантів (передусім духоборів і скопців), відбування ними рекрутської служби, обрання на посади, укладання шлюбу з представниками інших сект, взаємини з православним духовенством тощо.

Законодавчі акти щодо сектантів другої чверті XIX ст. зосереджені у 1–2, 5, 9–10, 12–14, 16–20, 22–23, 25, 28 томах другого зібрання. Загалом їх виявлено

31, з яких 25 – загальноімперські розпорядження. Останні представлені 16 указами (13 іменними [16, п. 2, с. 666; 22, § 32, с. 369–370, § 240, с. 416; 23, ч. 3, ст. 105, с. 564; 26, с. 327; 27, с. 596, 830; 28, с. 211; 29, додатки до XVIII т., с. 23, додатки до XVII т., с. 21; 30, с. 214, 323; 31, с. 228–229; 32, с. 492] і 3 сенатськими [17, с. 522–523; 24, с. 829–830; 30, с. 262]), 5 рішеннями Державної ради [17, с. 169–170; 19, с. 367, 642; 20, с. 1090; 33, с. 24–25], 2 положеннями Комітету міністрів [21, с. 158–159; 28, с. 213]. Також на сектантів поширювали дію Сільський Судовий статут для державних селян [24, ст. 151, прим. 1, п. 4, с. 302] і Статут духовних консисторій [25, с. 224]. Більшість цих актів стосується всіх трьох сект – 14 документів, щодо скопців виявлено 7, молокан – 1; у тексті ще трьох поєднані духобори і молокани. За своїм змістом документи характеризують правовий статус сектантів, відбування ними рекрутства, обрання на посади, володіння селянами, спілкування з православними, економічну діяльність, надають відомості щодо порядку обліку сектантів, їх міграцій тощо.

Безпосередньо щодо іншодумців Таврійської губернії другої чверті XIX ст. стосується лише 6 документів: 1 іменний указ [23, с. 388–389], 3 положення Комітету міністрів [16, с. 187–192; 19, с. 379–381; 24, додатки до X т., с. 5–6] і 1 рішення Державної ради [24, с. 421], а також додаткові статті до Рекрутського статуту [18, с. 152]. Хронологічно вони охоплюють 1825–1827, 1834–1835, 1838–1839 рр. Зазначені документи надають інформацію насамперед щодо відбування сектантами рекрутської служби: заборона наймати замість себе рекрутів [23, с. 388–389; 24, с. 421] й одноразове отримання дозволу на ці дії [18, с. 152], заборона видавати рекрутські паспорти дружинам мелітопольських духоборів і молокан, які вступили на службу [24, додатки до X т., с. 5–6]; а також стосовно міграцій сектантів і заборони селитися на Молочних водах [16, с. 187–192; 19, с. 379–381].

Публікація законів щодо сектантів у ПСЗРИ має певні особливості. Зокрема, оприлюднена мізерна кількість законодавчих матеріалів, яка становить усього декілька відсотків від загального числа існуючих на той час документів щодо сектантів. До того ж матеріали опубліковані дуже вибірково. Відомо, що видання законів з самого початку було заплановано вибірково: не було сенсу й можливості зібрати увесь комплекс документів, оминалися увагою тимчасові та приватні матеріали, різними були особисті вподобання укладачів. Однак при публікації сектантських документів на перший план виходять політичні міркування. Опубліковані законодавчі акти формують неоднозначне уявлення щодо сектантів. Так, стосовно духоборів і молокан до збірки увійшли переважно такі документи, які висвітлюють ліберальні дії влади, майже немає вказівок на радикальні заходи. Складається картина про дбайливе піклування влади (наприклад, при переселенні та наділенні землею), а самі сектанти зображуються «заблукавшими вівцями». Цікаво, що більше уваги при цьому приділяється духоборам. Скопці ж, навпроти, розглядаються у вкрай негативному світлі. Щодо них опубліковано більше законів, у яких вказано на необхідність застосовувати до скопців жорстокі заходи, спрямовані на перешкоджання поширення секти. Оскільки саме від скопців влада відчувала найбільшу загрозу, то і закони мали формувати відповідне уявлення про них. Показовим видається той факт, що акти щодо скопців виділені в окремий розділ з назвою секти, а духобори і молокани розглядаються у розділі «розкол і ересі».

Значно більша кількість джерел щодо православних сектантів увійшла до збірок документів, які призначалися для внутрішнього користування чиновників. Так, найбільшим зібранням опублікованих документів з сектантського питання є «Собрание постановлений по части раскола» (далі СПЧР). Оскільки влада уважно стежила за поширенням сект і швидко реагувала на всі, навіть незначні, події їхнього життя, то наслідком цього стала поява багатьох таємних постанов, які отримували вищу юридичну силу завдяки підпису імператора. Такі розпорядження

надсилали місцевим світським і духовним владним установам, які мали виконувати їх, тримаючи в суворій таємниці. Лише у другій половині XIX ст. вони були опубліковані у СПЧР. У передмові цього зібрання зазначено, що більша частина постанов не увійшла до збірок законодавчих актів [34, с. 2], тому воно виконувало функції доповнення існуючих законів. Дійсно, лише лічені одиниці документів дублюються з джерелами ПСЗРИ. Видання цілком присвячувалося розколу і сектам, у ньому вміщено розпорядження, які МВС вилучило зі свого справочинства і структурувало за хронологією. У зібранні наявні як акти, що діяли в загальноімперському масштабі, так і постанови щодо приватних випадків життя православних сектантів.

Загалом у СПЧР виявлено 101 документ з історії таврійських сект 1802–1855 рр. (сюди ж увійшли й ті загальноімперські постанови, які поширювали свою дію на південний регіон). З цієї кількості 34 акти відносяться до часів правління Олександра I, а 67 – до царювання Миколи I. Стосовно духоборів першої чверті XIX ст. наявні 17 документів, щодо молокан – 5, стосовно скопців – 8. Ще 1 повеління стосувалося духоборів і молокан, а інші 3 документи – усіх трьох сект. За часів правління Миколи I опубліковані у СПЧР документи представлені так: для духоборів – 1, молокан – 9, скопців – 12. Ще 8 стосувалися духоборів і молокан, а інші 37 – всіх трьох сект. Ці документи розкривають питання міграцій сектантів, поселення духоборів і молокан на пільгових умовах у Таврійській губернії, відбування ними рекрутської служби та заборона наймати замість себе в рекрути мусульман, обрання сектантів на посади, обмеження спілкування їх з православними, встановлення нагляду за ними та необхідність вести повний облік сектантського населення, розподіл повноважень світської та духовної влади у справах сектантів, боротьба з поширенням сект і призначення їм покарання (особлива увага при цьому приділялася скопцям), також вказані деякі лояльні заходи та надані іншодумцям дозволи: наприклад, звільнення духоборів від обов'язкової присяги при вступі на службу.

Безпосередньо історії таврійських сектантів у першій половині XIX ст. стосується 19 документів (з них 16 відноситься до правління Олександра I [34, с. 23–25, 28–33, 36–37, 44–51, 61–62, 72–78] і 3 – до царювання Миколи I [34, с. 147, 173–174, 256–259]). З них для духоборів було створено 7 указів і 4 повеління (1 – за часів Миколи I), 2 положення Комітету міністрів; для молокан – 1 повеління (за часів Миколи I), 2 положення Комітету, 1 оголошене Синодом повеління; для духоборів і молокан разом – 1 повеління і 1 положення Комітету міністрів (за часів Миколи I). Документи першої чверті XIX ст. детально розкривають регламентацію владою процесу заселення тамбовськими, воронезькими, донськими та сибірськими духоборами і молоканами півночі Таврійської губернії, відведення їм землі та облаштування на нових територіях, надання пільг у сплаті державних податків, відбування рекрутської повинності тощо. Крім того, джерела ілюструють правовий статус сектантів, боротьбу влади з поширенням сект і поступові обмеження їхніх прав, які особливо посилювалися за часів правління Миколи I, а також міграційні процеси в середовищі сектантів.

Таким чином, корпус опублікованих документів з історії православних сект є значним і включає здебільшого імператорські укази і повеління, положення Комітету міністрів. Вони були вміщені до першого і другого зібрань «Полного собрания законов Российской империи» і «Собрания постановлений по части раскола». Документи розкривають пріоритетні для вищої влади питання поселення сектантів у Таврійській губернії, відбування ними рекрутської служби, обмеження їхнього спілкування з православними, правовий статус і боротьбу з поширенням впливу сект тощо. Звірка з оригіналами документів, які відклалися в архівах, засвідчила високий рівень достовірності джерел (за винятком деяких технічних огрехів переписувачів, тексти документів є ідентичними).

Бібліографічні посилання

1. Буланова Н. М. Духоборці на Катеринославщині (остання чверть XVIII–XIX ст.) / Н. М. Буланова // Вісн. Дніпропетр. ун-ту. Історія та археологія. – Д., 2006. – № 6. – С. 10–13. **Ерошкин Н. П.** История государственных учреждений дореволюционной России / Н. П. Ерошкин. – М., 2008.
2. **Иникова С. А.** Русские секты / С. А. Иникова // Русские (Серия «Народы и культуры»). – М., 1999. – С. 722–740.
3. **Лиман І. І.** Регулювання взаємин адептів офіційної церкви зі старообрядцями та сектантами на Півдні України (остання чверть XVIII – середина XIX ст.) / І. І. Лиман // Література та культура Полісся. – Ніжин, 2004. – Вип. 27. – С. 52–58.
4. **Лиман І. І.** Російська православна церква на Півдні України останньої чверті XVIII – середини XIX століття / І. І. Лиман. – Запоріжжя, 2004.
5. **Нагорна Т. В.** Духовні християни в Україні наприкінці XVIII – у першій половині XIX століття: дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Т. В. Нагорна. – Запоріжжя, 2007.
6. Полное собрание законов Российской империи. Собрание I : в 40 т. – СПб., 1830. – Т. 27: 1802–1803.
7. Там же. – Т. 28: 1804–1805.
8. Там же. – Т. 29: 1806–1807.
9. Там же. – Т. 30: 1808–1809.
10. Там же. – Т. 31: 1810–1811.
11. Там же. – Т. 32: 1812–1815.
12. Там же. – Т. 33: 1815–1816.
13. Там же. – Т. 37: 1820–1821.
14. Там же. – Т. 40: 1825.
15. Полное собрание законов Российской империи. Собрание II : В 55 т. – СПб., 1830–1884. – Т. 1: 1825–1827.
16. Там же. – СПб., 1831. – Т. 5: 1830. – Отделение 2.
17. Там же. – СПб., 1835. – Т. 9: 1834. – Отделение 2.
18. Там же. – СПб., 1836. – Т. 10: 1835. – Отделение 1.
19. Там же. – СПб., 1836. – Т. 10: 1835. – Отделение 2.
20. Там же. – СПб., 1836. – Т. 11: 1836. – Отделение 2.
21. Там же. – СПб., 1838. – Т. 12: 1837. – Отделение 1.
22. Там же. – СПб., 1839. – Т. 13: 1838. – Отделение 1.
23. Там же. – СПб., 1840. – Т. 14: 1839: Приложения. Отделение 1.
24. Там же. – СПб., 1842. – Т. 16: 1841. – Отделение 1.
25. Там же. – СПб., 1843. – Т. 17: 1842. – Отделение 1.
26. Там же. – СПб., 1844. – Т. 18: 1843. – Отделение 1.
27. Там же. – СПб., 1845. – Т. 19: 1844. – Отделение 1.
28. Там же. – СПб., 1846. – Т. 20: 1845. – Отделение 2.
29. Там же. – СПб., 1848. – Т. 22: 1847. – Отделение 1.
30. Там же. – СПб., 1849. – Т. 23: 1848. – Отделение 1.
31. Там же. – СПб., 1851. – Т. 25: 1850. – Отделение 1.
32. Там же. – СПб., 1854. – Т. 28: 1853. – Отделение 1.
33. Собрание постановлений по части раскола. – СПб., 1858.
34. **Шугасва Л. М.** Православне сектантство в Україні: особливості трансформації / Л. М. Шугасва. – Рівне, 2007.
35. **Эткинд А. М.** Русские скопцы: опыт истории / А. М. Эткинд // Звезда. – 1995. – № 4. – С. 131–163.

Надійшла до редколегії 23.01.2013